

KITEKINTÉS

A nemzeti könyvtár Újabb elemzések és javaslatok szemléje

Sonnevend Péter

Mi a nemzeti könyvtár? — kérdezi *G. Pflug*, az egyik legtapasztaltabb igazgató az IFLA 1987. évi közgyűlésén tartott előadásának címével¹⁶.

Az UNESCO és az IFLA együttműködésével, közel másfél évtizedes elemzés és egyeztetés eredményeként ugyancsak 1987-ben napvilágot látnak a Nemzeti könyvtári irányelvek⁵.

1988 végén megjelenik Moszkvában *Natalia Tyulina*, a kérdés nemzetközileg is /el/ismert szakértőjének csaknem kétszáz oldalas monográfiája *A nemzeti könyvtár. Tipológiai elemzési kísérlet* címen¹⁷.

Ezek csak a szakmai érdeklődés és szintetizáló kedv legláthatóbb jéghegy-csúcsai. Mögöttük publikációk, tanácskozások, összehasonlító elemzések és adatgyűjtések tucatjai vagy épp százai (ld. a ciklusonként kibocsátott témabibliográfiát: *Nacional'naâ biblioteka* —¹¹).

A “nemzeti könyvtár” megnevezés kétszáz éves évfordulóját se feledjük. A francia forradalom nemzetgyűléssé átalakuló rendi gyűlése egyik első döntéseként az addig királyi könyvtárat a nemzet rendelkezésére bocsátotta s nevét így állapította meg: *La Bibliothèque Nationale de France* (még az is érdekelhet mindket, mint kicsi adalék a demokratizmusoz, hogy élére nyolc vezető munkatársból direktóriumot állított s eme nyolcak választották saját körükből az igazgatót — messze a restauráció után is, egész a XIX. század közepéig).

Szemlénk szerény kalandozásra hív a nemzeti könyvtárak és a rájuk vonatkozó gondolatok világába. E “séta” akkor is hasznos lehet, — akkor lehet hasznos? —, ha közben inkább a sokrateszi kétely, semmint az egyedül üdvözítő tudás kivagyi érzete szegődik kísérőül.

Tények, távlatok

A *Bibliothèque Nationale* valódi, meghatározó gazdagságát enyhe malíciával nem a hajdani uralkodók gesztusainak tulajdonítjuk — bár a XIV. század második felében állandó hadsereget létesítő, s a Bastille-t felépíttető *Bölcs Károly* megszállott könyvtárárnak számított, (ugye érdekes az intézmények fejlődéstörténete), s például a XV. században a “*maitre de la librairie*” *G. Budé*, az egyik legismertebb humanista tudós volt —, hanem a forradalmi hatalom által betiltott szerzetesrendektől s az emigráltak százaitól

elkobzott könyvtárakból kiválasztott 300 ezer kötetnek, mely a Bibliothèque Nationale állományát szinte egyik pillanatról a másikra duplájára emelte (magyar olvasónak a másfél évszázaddal későbbi “könyvelosztó” központ juthat eszébe).

A brit nemzeti gyűjtemény egy neves orvos, *Hans Sloane* negyvenezres, a parlament által megvett gyűjteményével vette kezdetét: megnyitására 1759-ben került sor.

A lengyel Biblioteka Narodowa elődjének tekinthető varsói — nyilvános — könyvtárat a püspök-testvérpár *Andrzej* és *Stanyslaw Zaluski* alapította 1747-ben.

A fiatal Egyesült Államok kongresszusának két háza, 1800-ban Washingtonba költözvén, s nélkülözvén a jól bevált New York-i és philadelphiai gyűjteményeket, 1802 januárjában úgy döntött, hogy számukra egyesített könyvtárat kell létesíteni, s ennek vezetésére *Jefferson* elnök, maga is ismert ésszenvedélyes könyvbarát, napokkal később ki is nevezte az első librarian-t.

Amikor gróf *Széchenyi Ferenc* 1802-ben a magyar nemzetnek ajánlotta fel könyvtárát, a világ talán tíz-tizenkét országából lehetett — és ennyire eltérő — mintája (*Berlász Jenő* ragyogó monográfiája a marosvásárhelyi *Teleki*-téma s a nagyszebeni *Bruken-thal*-gyűjtemény mellett említi a prágai egyetem bohémica-gyűjtési profilját, s megérdemelt figyelmet kap *Kovachich Márton Györgynek* a nádor részére készített, egy nemzeti könyvtár felállításáról készített tervezete is²).

Az 1980-ban megjelent amerikai szakmai lexikon részletes szakkikkében *Ch. A. Goodrum* 106 országból 120 “nemzeti könyvtárat” sorol fel⁴. Ha jobban megvizsgáljuk a tételeket, néhol alig értjük, mi írva vagyon. Itt van Olaszországból hét könyvtár, a két “központi” Biblioteca Nazionale (Firenze és Róma) mellett a milánói, nápolyi, palermoi, torinói és velencei is, miközben Csehszlovákiából csak a Státní Knihovna (a Matica slovenska könyvtára feledve), itt Jugoszláviából a hat köztársaságé, de nincs a két autonóm tartományé; viszont a Szovjetunióból csak a Lenin és a leningrádi Szaltikov-Scsedrin (pedig kétséget kizáróan nemzeti a 14 szövetségi köztársaság központi könyvtára is)¹⁹; az NSZK-ból három kapott helyet, a frankfurti, a (nyugat)berlini és a müncheni (más összeállításokban ide sorolódnak a központi tudományági szakkönyvtárak Hannover: technika; Bonn: mezőgazdaság, Kiel: közgazdaságtudomány), — ahogy itt is bekerült az USA országos mezőgazdasági, illetve orvostudományi könyvtára). A 100 milliós lakosságú Banglades “nemzeti könyvtára” a hetvenes évek elejént 16 ezer kötettel rendelkezett, — a British Library mértékegysége jóideje a polcmérföld (1955-ben 80, harminc évvel később ennek négy és félszerese).

“Egyöntetűsége nem lehet számítani”, jósolta a nemzeti könyvtárak első nemzetközi áttekintésének szerzője, *A. Esdaile* jó félszázada³. Hiányolta, hogy a könyvtári szakirodalom özönében jöszerevel teljesen hiányoznak a témába vágó írások, összegzések. A változatosságra vonatkozó jóslat bevált, s most már szakirodalom is van jócskán.

Funkciók, feladatok

“A fejlődő országok egy részének kivételével, ahol a nemzeti könyvtár ugyanazon minimális feladatkört látja el, nincs két olyan nemzeti könyvtár az iparilag fejlett világban, melynek funkciói megegyeznének, mely ugyanazon szolgáltatásokat nyújtana, vagy a nemzet kulturális és tudományos intézetei sorában ugyanazt a státuszt élvezné. Oly sok

vonatkozásban különböznek egymástól, hogy haszontalan igyekezet lenne az ideális nemzeti könyvtárat definiálni, s azt remélni, hogy egyetlen meghatározás mindenütt elfogadást nyer, mindenütt intézményi megvalósítására törekednek majd” — ezzel indít az UNESCO-irányelv nem véletlenül óvatos bevezetője⁵.

A nemzeti könyvtár feladatrendszeréről három irányból lehet megközelítő értékű gondolatokat gyűjteni:

- milyen feladatokat ellátó intézményeket tekintsünk nemzeti könyvtárnak,
- milyen feladatokat látnak el nemzeti könyvtárak,
- az országos (és nemzetközi) könyvtári és információs rendszer milyen feladatok ellátására kíván központi szerepkörű — nemzeti — intézményeket.

Nevezzük az elsőt statisztikainak, a másodikat funkcionálisnak, a harmadik megközelítést rendszerorientáltnak.

Nemzetközi téren 1970 óta, az UNESCO Közgyűlésén meghatározott módon adnak statisztikai jelentést az országok a “nemzeti könyvtár” kategóriáját illetően: “Olyan könyvtárak, amelyek — megnevezésüktől függetlenül — felelősek az országban megjelent minden fontos publikáció példányainak beszerzéséért és megőrzéséért, továbbá törvény vagy egyéb intézkedés értelmében múzeális gyűjteményként működnek. Általában a következő funkciók meghatározott részét is ellátják: a nemzeti bibliográfia előállítás; olyan külföldi állományrész fenntartása, amely az országra vonatkozó könyveket is magában foglalja; nemzeti bibliográfiai információs intézményként való működés; központi katalógusok összeállítása; retrospektív nemzeti bibliográfia megjelentetése. Azon könyvtárakat, amelyeket “nemzetinek (országosnak)” nevezhetnek, de funkcióik nem felelnek meg a fentiekben leírtaknak, nem szabad a “Nemzeti Könyvtárak” kategóriájába helyezni”⁵. A statisztikai rendszer működőképes, a meghatározás kellően lényegretörő — gyűjtési-megőrzési és országos feladatok kaptak helyet —, ugyanakkor elég rugalmas is, inkább megengedő mint kötelező.

Arra vonatkozóan, hogy milyen feladatokat látnak el a létező (tervezett) nemzeti könyvtárak, kiváló funkcióleíró táblázatot közöl Tyulina monográfiája¹⁷. E táblázatot pár tétellel könnyítve, s két újabb véleménnyel — az övével és az UNESCO irányelvben foglalttal — bővítve közöljük (ld. a következő oldalon lévő táblázatot).

Jóllehet a vélemények térben és időben jócskán szóródnak, azért két következtetés adódik: az újabb véleménynyilvánítások közelítenek egymáshoz, másrészt közel minden második funkciótételezés az intézményen túlmutató, más szóval *eo ipso* országos feladatot állít.

Nézzük meg közelítő nagytíval eme országos feladatkört, — mint harmadik megközelítés, úgy tűnik, adhat új mondanivalót arról, mi a nemzeti könyvtár, minthogy kirajzolódhat, mit vár “tőle” az országos-nemzetközi környezet, mint “nagyrendszer”.

Egyszerű elgondolni, hogy egy könyvtár a következő összetevőkből áll fel: dokumentum — olvasó — eszközök — könyvtáros. Ezt természetesen lehet finomítani: dokumentum a könyvtári anyag és a róla készült leírás; az olvasók egy része információfogyasztó; az eszközök lehetnek épületek és gépi berendezések; a könyvtáros lehet meghatározott (szak)területen specialista, lehet menedzser stb. Ha mindezt országos (nemzetközi) szinten reflektáljuk, eredeti osztásunk tükörképeit is megkapjuk. E kis gondolati játék csak ahhoz kell, hogy eljussunk tézisünkhöz: egy országos könyvtári-információs

struktúrában valódi helyet szerző központi intézménynek óhatatlanul befolyásoló szerepet kell kivívnia, lehetőleg minél több metszetben (tükörképben). A dokumentumvagyon tekintetében már nem üdvözt az, hogy hány ezer kötetnyi a beszerzés, az összállomány stb., hanem felmerül az osztott gyarapítás eszközeinek-gyakorlatának kialakítása, a ritkán használt állományok egy-egy példányának tárolókönyvtári megőrzése, a bibliográfiai információ terén az általános és a szakbibliográfiák kölcsönkapcsolatai, a nemzetközi rendszerekbe való inputolás (ISDS etc.), a nemzetközi azonosító számozásban való felelősségvállalás, a nemzetközileg elérhető adatbázisok országos hasznosításában való kezdeményezés, közvetítés, a leírások nemzetközileg elfogadott szabályainak, a gépi hordozójú információcserét elősegítő eszközöknek (csereformátum stb.) elterjesztése, a bibliográfiai/lelőhelyinformációs adatbázisoknak a közvetlen dokumentumszolgáltatással való összekapcsolása; a felhasználóképzés rendszerének kialakítása, a fejlett könyvtárépítési tapasztalatok elterjesztése, az anyagi-technológiai szempontból egyaránt hatékony új eszközök (számítógép, mikrofilmolvasó-másoló, lézer-printer, CD-ROM stb.) meghonosítása, a könyvtárosképzés, a könyvtári szürkeállomány kutató-fejlesztő tevékenységbe való bekapcsolása, a mértékadó társadalmi erők, a tömegkommunikáció tájékoztatása a könyvtári világ eredményeiről és gondjairól.

Az óriáskigyó-mondat nem véletlenül így amorf: még csak néhány példán lehet a világban ilyen komplex gyakorlatot tettenérni. Pedig most megint fontos a pillanat: a posztindusztriális, információs világrendszer kényszerítően használatiérték-orientált.

Vélemények	Bécs	IFLA	HUMP-REYS	KONDAKOV	Latin-Amerika	Afrika	Szocialista	LINE	UNESCO	TYULI-NA	Összesen	Rangsor
Funkciók	1958	1963	1965-66	1966	1966	1970	1978	1980	1987	1988		
Hazai kiadványok beszerzése és megőrzése	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	10	1.
Külföldi kiadványok beszerzése és őrzése	*	*					*	*	*	*	6	3.
Kéziratok gyűjtése megőrzése								*	*		2	13-14.
Nemzeti bibliográfia összehállítása		*	*		*	*	*	*	*	*	7	2.
Országos központi katalógus gondozása		*			*			*	*	*	5	4-5.
Olvasszélgálat				*			*		*	*	4	6-10.
Könyvtárközi kölcsönzés					*			*	*	*	4	6-10.
Központi katalógizálás					*			*	*	*	3	11-12.
Nemzetközi kiadvánvesere központja					*	*		*	*		4	6-10.
Tárolókönyvtári központ								*	*	*	2	13-14.
Könyvtárközi kölcsönzés országos központja					*				*	*	3	11-12.
Könyvtári hálózat országos fejlesztésének koordinálása	*	*			*	*		*	*	*	5	4-5.
Állományvédelmi fejlesztés és tevékenység	*	*				*			*		4	6-10.
Részvétel és képviselő nemzetközi programokban	*					*			*	*	4	6-10.
Összesen	6	3	3	2	8	5	3	9	14	10		

1. táblázat: A nemzeti könyvtárak funkciói

Az első nyolc oszlopban található vélemények forrásául ld a 17 sz hivatkozást Az Unesco-hivatkozást ld az 5 sz rételben

Lehet egy nemzeti könyvtár a múlt aranyfüstös ígézetének rabja- lovagja, de potens intézménynek azok maradnak meg, amelyek váltani tudnak, mert érzékenyen reagálnak az új idők jeleire, s a reagálást cselekvés követi. Az UNESCO irányelvei külön fejezetben szólnak a vezetők kérdéséről, ezzel is hangsúlyozva tevékenységük meghatározó jellegét. Az igazgató legyen olyan magától értetődő vezető, aki egyaránt élvezi mind a beosztott személyzet, mind a felettes kormányzat, mind pedig a könyvtári, szakmai közvélemény bizalmát. Ezért sikeres kiválasztása az intézményi eredmény döntő előfeltétele.

A Széchényi Könyvtárról — röviden

A maholnap kétszáz éves intézmény véleményem szerint ötödik jelentős átalakulási korszakát éli. Az előzők — 1. létrehozás; 2. új épület: a Nemzeti Múzeum, szolgáltatások kialakítása; 3. a táruk létrehozása; 4. nemzeti bibliográfiai, majd egyéb központi szolgáltatások vállalása — után ez az ötödik a 70-es évek eleje óta a számítógépesítés mind kiterjedtebb, mind mélyrehatóbb megvalósítására irányul, egyben további országos tennivalók (ISBN, ISSN, tárolókönyvtár, ISDS, könyvtárak központi nyilvántartása stb.) integrálását is jelenti. Mindez nem megy problémátlanul. Csak néhány példa erre:

- bármily szép is szakmai lehetőségként a 16 kötelespéldány elosztása közel hatvan hazai könyvtárnak, ha a gomba módra szaporodó kiadók és nyomdahelyek nem szolgáltattak (esetleg nem is tudnak e kötelességükről), nincs olyan országos áttekintés, amire az OSZK támaszkodhatna,
- a kurrens nemzeti bibliográfia könyveket feldolgozó számítógépes rendszere 1976 óta csak kiadványelőállításra képes, miközben igény van gépi adathordozón való szolgáltatásra, online lekérdezésre,
- a központi katalógusok közül az időszaki kiadványok kurrens lelőhely jegyzékét végre sikerül gépesíteni (1989 elejétől megvalósult az online lekérdezés), közben azonban a lelőhelyjegyzék nyomtatásban öt éve nem jelent meg, s a tárolt információk sem a legfrissebbek, minthogy 1988-ban nem tudtuk fogadni a bejelentéseket; ideje lenne a könyvek központi katalógusát is gépi rendszerré alakítani, míg mi erre készülünk: legjelentősebb négy-öt műszaki könyvtár az OSZK nélkül kezdi el ezt a munkát,
- a könyvtárak központi nyilvántartása keretében mindössze egy címtárat tudtunk 1986-ban megjelentetni, pedig szükség lenne a szolgáltatásokban bekövetkező változások friss követésére, — viszont semmilyen személyi-anyagi támogatás e célra nem érkezett,
- sokkal jelentősebb lehetne nemzetközi részvételünk, ezt néha nevetséges méretű pénzhiány, néha olyan feltételek hátráltatják, mint az, hogy a Kongresszusi Könyvtár osztott katalógizálási programjában végzett munkánkért a KULTÚRA veszi fel a devizabevételt,
- az OSZK sok tekintetben egyedülálló kincseire építve aktív, offenzív, bevételcentrikus kiadáspolitikát folytathatna a hagyományos könyvészeti és tudományos kiadás kiegészítéséül (ehhez nyilván megfelelő felszerelés is kell),

— az OSZK-számítógépesítésnek a saját tevékenység korszerűsítésén túl arra kell irányulnia, hogy országos könyvtári számítógépes hálózat jöjjön létre, mely átfogja a bibliográfiai és lelőhelytípusú információkat, szolgáltatásokat is.

A könyvtár tehát fennállása óta a legnagyobb technológiai váltás korszakába lépett. A nagy értékű technika lehetősége viszont csak célratörő menedzseri szemlélettel érvényesülhet. Az OSZK vezetőinek, érdemi dolgozóinak, a hazai könyvtárosság mérvadó képviselőinek együttes érdeke a produkció jó színvonala. Metaforikusan úgy is mondhatjuk, hogy a könyvtár eddig sok vonatkozásban véletlenszerűnek tűnő, korall-szigettengerre emlékeztető funkcióhalmazából most kell kiterjedt szárazföldet formálni, mely a kapcsolódások gazdag rendszerével erősíti környezetét, hogy erősödjön ezáltal maga is.

Irodalom

1. BAGROVA, I. U.: Nacional'nye biblioteki razvivaušlĥsá stran: voprosy zakonodatel'nogo obespečenĭâ. = Bibliotekovedenie i bibliografiâ za rubežom, 111 (1987) 3-7.p.
2. BERLÁSZ J.: Az Országos Széchényi Könyvtár története. 1802-1867. OSZK, Budapest, 1981. 555 p.
3. ESDAILE, A.: National libraries of the world. Their history, administration and public services. 2.ed., rev. by F. J. Hill. Library Association, London, 1957. XV, 413 p.
4. GOODRUM, Ch. A.: National libraries. = ALA World encyclopedia of library and information science. ALA, Chicago, 1980. p. 581-592.
5. Guidelines for national libraries. GPI and UNISIST. Prep. by G. Silvestre. UNESCO, Paris, 1987. 102 p.
6. HUMPREYS, K. W.: National library functions. = UNESCO bulletin for libraries, 4 (1966), 158-169. p.
7. KARASOVÁ, B.: Z výsledkov mezinárodného porovnávacieho výskumu. = Citatel', 12 (1986), 450-451. p.
8. LINE, M. B.: National libraries in a time of change. = IFLA Journal, 1 (1988), 20-28. p.
9. LINE, M. B.: National library and information planning. = International library review. (1983), 227-243. p.
10. MEARNS, D. E.: Current trends in national libraries. = Library Trends, 1/1955/, 96-104. p.
11. Nacional'naâ biblioteka. Bibliografičeskij ukazatel' /1965-1977/. GBL, Moskva, 1979. Nacional'naâ biblioteka: naučno-vspomogatel'nyj ukazatel' /1977-1980/. GBL, Moskva, 1982.
12. National libraries: Their problems and prospects. Symposium on National Libraries in Europe, Vienna, 8-27 September 1958. UNESCO, Paris, 1960. 125 p.
13. National libraries: 1955-1976. Ed. by M. B. Line and J. Line. Aslib, London, 1979. 328 p.
14. National libraries 2: 1977-1985. Ed. by M. b. Line and J. Line. aslib, London, 1987. X, 398 p.
15. OSIPOVA, I. P.: Osnovnye itogi meždunarodnogo sravnitel'nogo issledovaniâ "Nacional'naâ biblioteka v gosudarstvennoj i meždunarodnoj bibliotečno-informacionnoj sistemah". = Bibliotekovedenie i bibliografiâ za rubežom, 105/1985/, 3-13. p.
16. PFLUG, G.: What is a national library? = International Cataloguing and Bibliographical Control, 1/1988/, 14-16. p.
17. TŰLINA, N. I.: Nacional'naâ biblioteka. Opyt tipologičeskogo analiza. Kniznaâ Palata, Moskva, 1988. 184. p.
18. TŰLINA, N. I.: National libraries. = Encyclopedia of library and information science. Ed. by A. Kent, H. Lancow, J. E. Daily. vol. 19. M. Dekker, New York, 1976. 94-113. p.
19. WASILEWITSCH, G.: Das System der Nationalbibliotheken in der UdSSR. = Zentralblatt für Bibliothekswesen, 10/1987/, 437-442. p.